

RECENSIES

Een zo belangrijk gedicht als het *Wilhelmus* aan zijn dichter ontzeggen, is iets waartegen alles in mij in opstand komt. En dat deze Marnix, voor wie ik het *Wilhelmus* hier opnieuw heb opgeëist, bovendien een der belangwekkendste dichters van onze renaissance- en barokpoëzie is geweest, maakte voor mij het geding alleen maar relevanter. *Dit* althans hoop ik onweerlegbaar te hebben aangetoond (208-209).

Ten slotte mogen hier enige incorrecetheiden en onvolkomenheden van geschiedkundige aard worden signaleerd. Dat Marnix op 14 juli 1572 te Dordrecht een rede 'voor de Staten-Generaal van Holland' (53) heeft gehouden, is pertinent onjuist; de term 'bewindsovername van Maurits' (190) na de moord op zijn vader riekt eveneens naar onbegrip met het toen vigerende staatsbestel; dat het *Wilhelmus* als 'politiek propagandalied' (57) is geschreven 'om de opstand te rechtvaardigen' (36), dat het 'alleen door een calvinist' kan zijn geschreven (37) en dat het 'generlei religieuze polemie k bevat' (147), dat alles klinkt aannemelijk, maar dat Den Besten het bij herhaling doet voorkomen, als zouden katholieken gedurende de Nederlandse Opstand en met name ten tijde van het ontstaan van het *Wilhelmus* geenszins hebben beschikt over een verzetsleer, zo'n voorstelling van zaken doet geen recht aan genuanceerde interpretaties in de courante geschiedschrijving over de Nederlanden tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw. Slechts een van die 'Verlegen conclusies' verdient *in historicis* gerede instemming: alle door de dichter-letterkundige-essayist-hymnoloog Ad den Besten zo bevlogen opgepelde bevindingen, excursen en exclamaties mogen hopelijk leiden 'tot diepergaand onderzoek' (208). Inzake ontstaan en inhoud, interpretatie en onderzoek is en blijft het *Wilhelmus* een wonderlijk (volks)lied.

A. E. M. Janssen

G. D. Ramsay, *The Queen's Merchants and the Revolt of the Netherlands. The End of the Antwerp Mart*, JJ (Manchester: Manchester University Press, 1986, 231 biz., £27,50, ISBN 0 7190 1849 8).

G. D. Ramsay is een kenner van de Engelse handelsgeschiedenis. Dertig jaar geleden verscheen van zijn hand *English Overseas Trade during the Centuries of Emergence* (Londen, 1957) waarin de positie van de Anglo-Nederlandse relaties en de Antwerpse markt uitvoerig aan bod kwamen. Onderhavig werk is het complement van het in 1975 verschenen boek *The City of London in International Politics at the Accession of Elisabeth Tudor*. De nu bestudeerde periode loopt van 1565 tot 1585 en schetst het geleidelijk teloorgaan van de Engelse handel met Antwerpen.

Een eerste hoofdstuk recapituleert de voorgeschiedenis, verwijst naar het *Intercursum magnus* en de goede politieke verstandhouding tussen Engeland en de Nederlanden onder de Bourgondische hertogen en de Tudor-Habsburg Alliance' in de eerste helft van de zestiende eeuw en de talrijke textielarbeiders die te Antwerpen leefden van het scheren, bereiden en verven van de Engelse lakens. Het embargo van 1563 dat door Margareta van Parma was uitgelokt werd vrij spoedig opgeheven. De auteur meent dat nu voor het eerst een onderbreking van de handel met Engeland nadeliger was voor Antwerpen dan voor Londen: 'the balance of advantage had shifted'. Het wil ons voorkomen dat bij dit embargo de Engelse kroon en de 'merchants' niet minder geschaad werden. Hoe dan ook het conflict sleepte niet zeer lang voort. De grote moeilijkheden begonnen in december 1568 toen een Spaanse vloot met Genuees geld bestemd voor Alva's troepen uit vrees voor Franse zeerovers de haven

van Southampton binnen vluchtte. De Spaanse ambassadeur Despes nam een stap die verreikende gevolgen zou hebben: hij gaf Alva de raad alle Engelse schepen en goederen in de Nederlanden in beslag te nemen. De Engelse reactie liet niet op zich wachten en vijf jaar lang zullen aan beide zijden goederen en bezittingen geïmmobiliseerd of geconfisciseerd blijven. Eerst Emden, dan Hamburg namen de rol van Antwerpen over. De route was weliswaar langer, er waren hoge onkosten voor de escorte en minder retourladingen waardoor de winstmarge inkromp. De lakenuitvoer uit Londen was in 1571-1572 al met bijna één derde verminderd. Bovendien miste Engeland ook de invoer uit Antwerpen van een reeks luxe-artikelen maar ook van meer noodzakelijke produkten als hop en meekrap of olie en ijzer uit Spanje. Aan Antwerpse zijde was het euvel niet minder groot, al was het gevaar voor troebelen bij het werkloze textielproletariaat nu minder groot door de aanwezigheid van Alva's troepen en de dreigende sociale repressie. De herstelperiode na 1573 was van korte duur; in Vlissingen opereerden de rebellen en in 1582 verlieten de meeste Engelse kooplui Antwerpen en trokken naar Middelburg: 'the agony of the Antwerp mart'. De onderbreking van de Antwerpse relaties van 1568-1573 bleek uiteindelijk voor de Engelsen een uitdaging te zijn. De omstandigheden dwongen de Engelse kooplui naar nieuwe mogelijkheden uit te kijken. Er was niet alleen de Duitse connectie te Hamburg, er kwamen ook Engelse expedities naar Barbarije, Lissabon, Guinea en Amerika en voor al deze ondernemingen was blijkbaar voldoende kapitaal beschikbaar.

Bij dit alles speelden meerdere factoren een indringende rol. Alhoewel in het boek van Ramsay de klemtoon eerder op het accidentele en evenementiële ligt, heeft de auteur de achtergronden waartegen dit alles zich afspeelde niet uit het oog verloren. Er was het bondgenootschap tussen Engeland en het Habsburgse Spanje, dat werd nog geconsacreerd door het huwelijk van Filips met Mary Tudor en Frankrijk als gemeenschappelijke potentiële vijand. De diplomatieke verwickelingen van de jaren zeventig droegen bij tot een geleidelijke 'renversement des alliances'. Despes heeft de illusie gekoesterd een Spaans-Franse katholieke coalitie tegen Elisabeth te kunnen uitlokken wat dan onder de economische druk van een gemeenschappelijke boycot in Engeland tot een staatsgreep of zelfs een revolte moest leiden die er dan het katholicisme zou restaureren. Ramsay beklemtoont zeer sterk het paaps fanatisme van Despes, een kwaadwillig diplomaat die ook in Engeland zelf tegen Elisabeth aan het konkelen was. Alva werd door hem beetgenomen en om de tuin geleid en Filips was volgens de auteur gewoon te dom om in te zien waar uiteindelijk het belang van Spanje lag. De schuld lag niet onverdeeld aan Spaanse zijde. De auteur verwijt het de Engelsen dat ze Alva te vlug als een vijand zouden afgeschreven hebben. De gebrekkige en trage communicatie en de nog weinig ontwikkelde diplomatieke mogelijkheden van de tijd deden de rest. Ramsay wijst ook op de zwakke politieke positie van Antwerpen, dat geen autonome stadstaat was als Venetië of Hamburg en evenmin een hoofdstad als Londen die druk kon uitoefenen op zijn vorst.

Het werk van Ramsay werpt nieuw licht op de omstandigheden die tot de neergang van Antwerpen hebben geleid, dat eens 'the universal bazaar of Christendom' was. Er wordt nog maar eens aangetoond hoe kwetsbaar de handelsteden waren in de ancien régime-maatschappij en dan zeker in die eeuw toen de grote metropolen zich van het zuiden naar het noorden aan het verleggen waren. Een uitstekend en erg boeiend boek waar men de Engelse auteur graag vergeeft dat hij Alva en Requesens geen gouverneurs maar onderkoningen, 'viceroij' noemt (onder meer op bladzijde 181), 'Berlayment' schrijft voor Berlaymont (178) of Maria van Hongarije laat sterven in 1555 (5).

E. Scholliers

A. de Bosque, *Mythologie en maniërisme in de Nederlanden 1570-1630. Schilderijen-tekeningen* (Amsterdam: H. J. W. Becht, 1985, 328 blz., f225,-, ISBN 90 230 0601 1).

Tot in deze eeuw werd de beeldende kunst uit de periode tussen renaissance en barok als een verschijnsel van verval gezien. Het is dus nog niet zo lang, dat het maniërisme (afkomstig van *maniera*, met andere woorden bij de uitbeelding van het menselijk lichaam meer de nadruk leggend op overdreven vormen, en op golvende lijnen van een gerekt lichaam dan op een nabootsing van de werkelijkheid) als een onafhankelijke en internationaal in Europa verbreide stijl wordt onderkend. De eerste voortbrengselen ervan dateren uit het begin van de zestiende eeuw, een tweede fase is vooral in Rome geconcentreerd, waarna Venetië het belangrijkste centrum van een produktie wordt die vooral excelleert in kleur. Tenslotte begint rond 1570 een derde fase gedurende welke naast de bestaande aantrekkingskracht van Italië, in het kasteel van Fontainebleau, in Beieren en aan het hof van Rudolf II uitstralings- en ontmoetingspunten voor de kunstenaars ontstaan. Ook voor de Nederlanders uit Noord en Zuid waarop de Franse kunsthistorica Andréé de Bosque zich na de hierboven weergegeven algemene inleiding speciaal in haar schitterend geïllustreerde boek richt.

Het verdient enige aandacht in dit tijdschrift omdat zij nadrukkelijk pogingen doet de kunstenaars en hun werken tegen de historische achtergrond te plaatsen. Zo geeft zij een uitgebreid overzicht van de gebeurtenissen voor, tijdens en na de Opstand, dat echter eigenlijk slechts bestaat uit een reeks mededelingen, waarvan de feitelijke waarde niet altijd zonder meer groot is (bijvoorbeeld dat prins Maurits zich buiten de godsdiensttwisten zou hebben gehouden). De tijdsomstandigheden grepen diep in het leven van vele kunstenaars in, en naast het feit dat deze voortdurend rondtrokken, betekende dit ook dat eenrichtingsverkeer, de vlucht, vaak voorkwam. De auteur bespreekt Noord en Zuid afzonderlijk, waarbij de schilders uit het laatste gebied elk een korte biografie en een algemene kenschets van hun werk in het kader van het maniërisme krijgen zonder dat er een verdere indeling ontstaat. In het Noorden worden zij met eenzelfde soort beschrijving echter in scholen per stad ingedeeld, dat wil zeggen die van Leiden, Delft, Amsterdam en met name van Haarlem en Utrecht. Allen ondergingen zij direct, door een reis naar Italië, of indirect, door toedoen van anderen die daar waren geweest, de invloed van de nieuwe stijl en die kwestie lijkt in verband met deze verplaatsing voor mevrouw De Bosque veel belangrijker dan de vragen of zij katholiek bleven dan wel alleen maar uit angst voor plunderingen verder trokken. In de gegevens van diverse levens kan men tevens aardig illustratiemateriaal aantreffen voor de visie van J. J. Woltjer op de positie van de middengroepen gedurende de Opstand.

De maniëristen wilden in hun kunst geen echte boodschap uitdragen, aldus de auteur, behalve zuivere schoonheid laten zien en zij ondergingen de wereld als een reeks raadsels waarvan de oplossing te vinden was met behulp van symbolen en mythen. Zo kon men ontsnappen aan de treurige werkelijkheid waardoor de kunstwerken naar de bewoordingen van de paragraaf 'De tijdgeest' een 'indruk van geluk' maken. De schrijfster concentreert zich echter alléén op de mythologische voorstellingen van het maniërisme. Daarvan gaat zij de schriftelijke overlevering, met name van de voornaamste bron Ovidius, na en besteedt het tweede deel van het boek vrijwel geheel aan een verhaling van de mythen en de bespreking hoe deze bij sommige schilders werden afgebeeld. Interessant is dat zij zich afvraagt of die reeds zo vaak gebruikte mythologie niet een toevlucht geworden was voor artiesten die in de keuze van hun onderwerp beperkt waren. Zij laat echter in het midden waardoor. Maar duidelijk is dat de kerk van Rome niet zonder meer geporteerd was geweest voor dit soort